द्वादशान्यिक त्रि॰ द्वादश अन्ये अन्यथाभूता अपपाठा जाता अस्य "कर्मण्यध्ययने वृत्तम्" इत्युपक्रमे "बह्वृच् पूर्वपदाट्ठञ्" पा॰ ठञ्। जातद्वादशापपाठके कुत्सिताध्ययन कर्तृभेदे।

द्वादशायतन न॰ द्वादशविधमायतनम्। बौद्धमतसिद्धेषु द्वादशसु पूजास्थानेषु मनोबुद्ध्यादिषु यथा "अर्थानुपार्ज्य बहुशो द्वादशायतनानि वै। परितः पूजनीयानि किमन्यैरिह पूजितैः। ज्ञानेन्द्रियाणि पञ्चैव तथा कर्मेन्द्रियाणि च। मनो बुद्धिरिति प्रोक्तं द्वादशायतनं बुधैरिति"।

द्वादशायुस् पु॰ द्वादश वर्षाः आयुःकालोऽस्य। कुक्कुरे शब्दमाला। आयुस्शब्दे ७९३पृ॰ शुनः त्रयोदशवर्षायुष्कालत्वोक्तावपि प्रायिकत्वादत्र द्वादशवर्षोक्तिरिति विवेच्यम्।

द्वादशार न॰ द्वादश अरा रथाङ्गावयवभेदा इव यस्य। १द्वादशकोणे राशिचक्रादौ "द्वादशारं न हि तज्जराय वर्वर्त्ति चक्रं परि द्यामृतस्य" ऋ॰१।१६३।११ "ऋतस्योदकस्य सत्यात्मकस्य वादित्यस्य चक्रं पुनःपुनः क्रमणशीलं मण्डलाख्यं रथचक्रं वर्वर्ति पुनःपुनर्वर्तते। सञ्चरति। कुत्र। द्यां परि। द्युलोकस्यान्तरिक्षस्य परितः। कीदृशं तत्। द्वादशारम्। द्वादशसंख्याकै॰ र्मेषादिराश्यात्मकैर्वाऽरै रथाङ्गावयवैर्युक्तम्" भा॰ २तन्त्रोक्ते सुषुम्णानाडीमध्ये हृदयस्थे ककारादिठान्त द्वादशवर्णयुक्ते द्वादशदलकमले च द्वादशदलादयोऽप्यत्र।

द्वादशाशन न॰द्वादशविधमशनम् शाक॰त॰। सुश्रुतोक्ते अधिकारिभेदेन द्वादशविधे अशनभेदे यथोक्तं तत्र उत्तरतन्त्रे।

"अत ऊर्द्ध्वं द्वादशाशनप्रविभागान्वक्ष्यामः। तत्र शीतोष्णस्निग्धरूक्षद्रवशुष्कैककालिकद्विकालिकौषधयुक्तमात्राहीनदोषप्रशमनवृत्त्यर्थाः। तृष्णोष्णमददाहार्त्तान् रक्तपित्तविषातुरान्। मूर्च्छार्त्तान् स्त्रीषु च क्षीणान् शीतै१रन्नैरुपाचरेत्। कफवातामयाविष्टान् विरिक्तान् स्नेहपायिनः। प्रक्लिन्नदेहांश्च नरानुष्णै२रन्नैरुपाचरेत्। वातिकान् रूक्षदेहांश्च व्यायामोपहतांस्तथा। व्यवायिनश्चापि नरान् स्निग्धै३रन्नैरुपाचरेत्। मेदसाभिपरीतांस्तु स्थूलान्मेहातुरानपि। कफाभिपन्नदेहांश्च रूक्षै४रन्नैरुपाचरेत्। शुष्कदेहान् पिपासार्त्तान् दुर्बलानपि च द्रवैः ५। प्रक्लिन्नकायान् व्रणिनः शुष्कै६र्म्मेहिनमेव च। एककालं७ भवेद्देयो दुर्बलाग्निविवृद्धये। समाग्नये तथाहारो देयः कालमथोभयम् ८। औषधद्वेषिणे देयस्तथौषधसमायुतः ९। मन्दाग्नये रोगिणे च मात्राहीनः १० प्रशस्यते। यथार्थदत्तश्चाहारो दोषप्रशमनः ११ स्मृतः। अतःपरन्तु स्वस्थानां वृत्त्यर्थं १२ सर्वमेव च। द्वादशान्नप्रविचारानेतानेव प्रचक्षते"।

द्वादशाह पु॰ द्वादशभिरहोभिर्निर्वृत्तः ठञ् तस्य लुक्, द्वादशमहः कर्म॰, द्वादशानामह्नां समाहारो वा टच् समा॰ अह्नाहान्तत्वात् पुंस्त्वम्। १द्वादशभिरहोभिः साध्ये यागभेदे द्वादशरात्रशब्दे दृश्यम्। २द्वादशे दिने "द्वादशाहः प्रशस्यते" स्मृतिः। ३द्वादशदिनसमाहारे "मुख्यं श्राद्धं मासि मासि अपर्य्याप्तावृतुं प्रति। द्वादशाहेन वा कुर्य्यादेकाहे द्वादशाथ वा" ति॰त॰। अत्र अपवर्गे तृतीया द्वादशानां श्राद्धाणां मध्ये प्रत्यहमेकैककरणेन द्वादशदिनव्यापकता बोध्या" द्वादश दिनानि च आद्यमाससम्बन्धीनि ग्राह्याणीति बोध्यम्। द्वादशाहम् अधीष्टो भूतोभूतो भावी वा" पा॰ ठञ् तस्य लुक्। द्वादशदिनं व्याप्य ४सत्कृत्यनियोजिते ५भृते कर्मकरे स्वसत्तया तद्व्यापके ६यागादौ ७तत्र भाविनि ज्वरादौ च "ऐकाहिकेषु विकारेषु द्वादशाहिकेषु च यथार्थं प्रयोगः" कात्या॰ श्रौ॰ १२।६।२५ सूत्रे कर्कः।

द्वापर पु॰ द्वौ परौ प्रकारौ विषयौ यस्य पृषो॰। १संशये। द्वाभ्यां सत्यत्रेताभ्यां परः पृषो॰। २सत्यत्रेतायुगानन्तरे युगभेदे च। ३द्व्यङ्कसंख्यान्वितपार्श्वकपाशके न॰ अयःशब्दे ३३४ पृ॰ दृश्यम्। द्वापरयुगमानञ्च "अष्टौ शतसहस्राणि वर्षाणां मानुषाणि तु। चतुःषष्टिः सहस्राणि वर्षाणां द्वापरं युगम्" मत्स्यपु॰ १४१अ॰। तद्धर्मभेदश्च तत्र १४३अ॰उक्तो यथा

"अत ऊर्द्ध्वं प्रवक्ष्यामि द्वापरस्य विधिं पुनः। तत्र त्रेतायुगे क्षीणे द्वापरं प्रतिपद्यते। द्वापरादौ प्रजानान्तु सिद्धिस्त्रेतायुगे तु या। परिवृत्ते युगे तस्मिंस्ततः सा वै प्रणश्यति। ततः प्रवर्त्तिते तासां प्रजानां द्वापरे पुनः। लोभोधृतिर्वणिग्युद्धं तत्त्वानामविनिश्चयः। प्रध्वंसश्चैव वर्णानां कर्मणान्तु विपर्य्ययः। यात्रा वधः परोदण्डोमानोदर्पोऽक्षमा बलम्। तथा रजस्तमोभूतः प्रवृत्ते द्वापरे पुनः। आद्ये कृते नाधर्मोऽस्ति स त्रेतायां प्रवर्त्तितः। द्वापरे व्याकुलोभूत्वा कलौ धर्मः प्रणश्यति। वर्णानां द्वापरे धर्माः सङ्कीर्यन्ते